

GÜNÜMÜZ
İNANÇ
PROBLEMLERİ

İLAHİYAT FAKÜLTELERİ KELAM ANABİLİM DALI
SEMPOZYUMU

7-9 Eylül 2001
ERZURUM

KELÂM VE HUKUK İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. İzzet SARGIN*

Bilim, doğru düşünme ve sistematik bilgi edinme sürecidir. Bu süreçte bilim, evrensel ilkeler bulma çabası içerisindedir. Bu çabanın amacı; düşüncede, toplumda, dünyada düzen oluşturmak ve objektif ölçüler ortaya koymaktır. Çünkü bilginin değeri sorumluluk duygusuna, fayda düşüncesine ve problem çözmeye hizmet etmesiyle doğru orantılıdır.

Her toplum hareket halindedir. Toplum, hayatın karşısına çıkarmış olduğu problemlere mutlaka cevap vermek zorundadır. Bir toplumdaki bireylerin davranışları büyük ölçüde o toplumda oluşan bilgi birikimine bağlı olduğundan bilginin toplumsal bağlamdaki önemi büyüktür. Toplumsal bağlama geçen bilgi ise yaşantısal bilgidir. Bilimsel açıdan önemli olan da zaten bilginin hayatı etkilemesi yani yaşantısal bilgiye dönüşmesidir. Bir toplumda son derece önemli bazı sosyal, siyasal, kültürel, ahlaki, iktisadi ve benzeri problemler ortaya çıktığı zaman o toplumun geleceği büyük ölçüde bu problemleri bilimsel olarak çözmesine bağlıdır. Tarihin bir dönemindeki yüksek bir bilim ve çalışma ortamı daha sonraları toplumlara rehberlik edemiyorsa bunun önemli bir sebebi o toplumların, şartların istediği bakış açısına ve bilimsel anlayışa ulaşamamasıdır. Zira hem bireysel hem de değersel anlamda bir bakış açısı ve bilimsel anlayış oluşturamayan ve geliştiremeyen toplumların geleceğe güvenle bakmaları zordur.

Günümüz dünyasında müslümanlar arasında hem akidevî uçurumlar hem de akide ile hayat arasında büyük tezatlar görülmektedir. Akide sistemlerini yeni bilgiler ve gelişmeler ışığında yeniden düşünme, yorumlama ve canlandırma günümüz müslüman düşünürlerinin en önemli sorunlarından. Çünkü bilgi dünyasındaki her büyük değişme, dinin temel hakikatlerinin de yeni yorumlarını ve yeni değerlendirmelerini gerektirmektedir. Burada teolojinin görevi, kutsal metinler ışığı altında dinin temel hakikatlerini yeniden ve daha güçlü bir şekilde ifade etmektir.

İnsan bilgisine konu olan alanlar, duyusal ve duygusal bilgi alanları olarak ikiye ayrılır. Duyusal alan, deney ve gözleme konu olan varlıkların ve olayların alanıdır. Bilimsel sorunlar bu alan içerisinde ele alınırlar. Hukuk da bir bilim olduğu için bu alan içinde ele alınmalıdır. Duygusal alan ise aşkın konuların alanıdır. Duygusal alan deney ve gözlemlerin alanı olmadığından bilimlere konu olmaz. Çünkü bu alanın tecrübe yetisi kalptir.

Duyusal alanın bilgisinde olan özgünlük hem ortamın hem de yorumun değişmesi şeklinde olabilir. Çünkü bu alan bilimsel gelişmeler alanıdır ve insan aklı bu alanda tam yetki sahibidir. Duygusal alanın özgünlüğü ise ortamın yenilenmesi ve değişmesiyle değil, yeni yorum ve yeni görüşlerle olur.

* K.S.Ü İlahiyat Fakültesi «İslâm Hukuku Anabilim Dalı» Öğretim Üyesi

Ebu Hanife'ye atfedilen "*Fıkıh-ı Ekber*" terimi, kelâmın hukuka öncel ve üstün olup, hukukun, kelâmın ana konuları olan Allah, Peygamberlik ve insan hakkında bazı önermeleri önceden kabulü gerektiren bir bilim olduğunu ifade eder. Ancak kelâmın (fıkıh-ı ekber) hukuk ile ilişkisine dair en küçük bir ihlasta bulunmaz.

Eş'arî, kelâm ve hukuk alanlarını iki farklı bilgi türü olarak algılayıp birbirleriyle karışmamasını savunur. Ona göre ikisi de dine ait olmakla birlikte her biri kendi alanına ve kendi hareket yörüngesine sahiptir. Hukuk ve kelâm tamamen farklı alanlara ait olmakla kalmayıp içerik, yöntem ve ilkeleri bakımından da birbirlerinden ayrıdır. Gazalî de, bir hukukçunun salt hukuk yapması için kelâm bilgisine sahip olmasını gerekli görmez.

İslâm alimleri kelâm ilmini din ilimlerinin en kapsamlısı ve en üstünü olarak; hukuk, tefsir, hadis ve benzeri ilimleri ise furu' (ikinci derecede) olarak görürler.

Kelâmî konular her hangi bir zaman ve mekanla kayıtlı olmayıp ilkeleri evrenselidir. Hukuk ise, tekillikle yani tarihsel olaylarla ilgilenir. Hukuk, evrensel ilkeleri özel olaylara yansıtma işlemidir. Kelâm öncüllerinin dinsel doğrular olarak kabul edilmesi ve yaşanması, kalp tarafından benimsenmesini ve içselleştirilmesini gerektirir. Hukuk ise, kalbin içini değil insan davranışlarının dışı yansımalarını kendisine konu edinir.

Yeni gelişmeler ve bilimsel faaliyetler sonucunda bir çok kavram ve görüşler zamanla değişik anlam ve boyutlar kazanabilir. Buna bağlı olarak duysal ve duygusal alanla ilgili nesnelere vasıflamada yetersiz kalınabilir. Bu durumda bunlar yeni gelişmelerin de ifade edilebileceği özgün kavramlar ve görüşler çerçevesinde yeniden yorumlanıp sunulmalıdırlar.

Duyusal ve duygusal bilgi alanlarımıza konu olan nesnelere olgusal gerçeklik, aşkın gerçeklik ve davranışsal (pragmatik veya günlük) gerçeklik alanı olarak üçe ayırabiliriz.

1. Olgusal gerçeklik: Bu gerçeklik statik, sabit ve değişmezdir. Bu gerçeklik alanına konu olanlar değişmezler. Her zaman aynıdırlar. Bu sebeple yoruma tabi tutulmazlar. Bu gerçeklik alanı duysal bilgi alanının özünü oluşturduğundan bunların doğrulanması bilimsel yöntemlerle olur. Bu gerçekliklerin değişmesi bilimsel paradigmanın değişmesine bağlıdır. Olgusal doğrular matematiksel bir gerçekliğe sahip olduğundan bunları kabul edip etmemekte hür değiliz.

2. Aşkın gerçeklik: Aşkın gerçeklik olgusal doğru gibi mutlak, izafi değildir. Aşkın gerçeklik sabit ve değişmez olmasına rağmen olgusal gerçeklik gibi statik değil dinamiktir. Bu yüzden aşkın gerçeklik sürekli değişen, gelişen ve kendini yenileyen bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla bu gerçekliğin sabit ve değişmez yönüyle değişen ve gelişen yönünün ayrılmasının önemi büyüktür. Aşkın gerçeklik duysal alanın dışında olduğundan deney ve gözlemlerin konusu değildir. Ayrıca bu doğrular matematiksel bir kesinliğe sahip olmadıklarından kabul edip etmemekte hür sayılırız.

3. Davranışsal, pragmatik veya günlük gerçeklik: Bunlar genellemeyle veya mutlak olarak doğru kabul edilmeyen gerçekliklerdir. Bu doğrular sürekli değişmektedir. Bu alanda pragmatik bir anlayış hedeflendiğinden aynı anda birden

fazla gerçeklik de doğru olabilir. Günlük doğrular ne statik ne de dinamiktir. Statik değildirler. Çünkü sürekli değişirler. Dinamik de değildirler sürekli değişmektedirler. Fakat bu değişme tekamül halinde olmayıp pragmatik amaçların değişmesine bağlı olan değişmedir. Bu doğrular bizi amacımıza ulaştırdıkları sürece doğrudurlar. Değişen durumlara göre değişme bu doğruların temel özelliğidir. Bunun örneklerini İslâm hukuk tarihinde görmek mümkündür.

Bütün bilimsel çalışmalarda ve bilim dalları arasındaki farklı alan ve ayrılımlara rağmen aralarında bazı ortak konular, kavramlar ve ilkeler ortaya çıkabilir; Allah peygamberlik ve ahirete inanç aşkın alanın içerisinde olup kelâm ilminin konularındandır. Ancak hukuk da Allah, peygamberlik ve ahiret hakkındaki temel varsayımları önceden kabul etmelidir. Bu kavramların temel ilkelerini veren kelâmın insan iradesi ve hürriyeti hakkındaki varsayımları dolayısıyla insanın sorumlu olup olmadığını belirlemesi ve bunlarla hukukî tasarruflar hakkında yakın bağ kurması gerekir. Yani bu kavramları kendine konu edinen aşkın alanın olgusal veya davranışsal alanlarla bağı insan davranışlarında aranmalıdır. Çünkü kelâmî bilgiler insan davranışlarının dayanağı ve fikri üst yapısıdır. Allah'ın isteklerinin yapılp yapılmaması olgusal ve davranışsal alanla ilgilidir. Peygamberliğe iman da aşkın bilgi ile olur. Bu yönüyle o, aşkın alanın yani kelâmın konusudur. Ancak peygamber insanlara geldiği için bu yönüyle de olgusal ve davranışsal alanla ilgilidir. Ahiret bilgisi de aşkın alan içerisindedir. Ancak ahireti olgusal ve davranışsal alana bağlayan varlığının bu alandaki işlevidir. Çünkü ahiret olmazsa insanlar arasında büyük bir adaletsizliğin oluşacağı bir hakikattir.

Ahlak ve sorumluluk bilgisi oluşturmak kelâm ve hukukun ortak ilkeleridir. Hem kelâm hem de hukuk manevî hayatla içselleştirilip ferdileştirilmelidir.

Kelâm ve hukukun birlikte bir bakış açısı oluşturarak güncel bazı problemlerimize yaklaşılması açısından aşağıda bazı örnekler vermek istiyorum; Mekkî ayetleri genel bildirimleri açısından incelediğimizde bir biriyle sıkıca bağlantılı üç temel konu ortaya çıkmaktadır.

1. İlah tektir.

2. Toplumdaki korkunç sosyo-ekonomik uçurumlar temel bir kötülüktür.

3. Gerek ferdi ve gerek toplumsal olarak ilahî hüküm gereğince insan sorumludur.

Hız. Peygamber'in (bi'setten önce) kesin olan farkında olduğu önemli bir husus vardı. Bu bir parçalanmışlık idi. Evvela bu kadar çok sayıda tanrı veya tanrının kızları olamazdı. Böyle bir dini parçalanmışlığın tabii sonucu olarak böylesine bölünmüş, dağılmış bir toplum kabul edilemezdi. Şehadet getirmek sadece Allah'ın birliğini tasdik etmeyi değil insanların da ontolojik birliğini kabul etmeyi ve bir ahlakî sorumluluk altına girmeyi gerektirir. Şehadet, Allah'a inanmayı sadece zihinsel olarak kabul etmeyi değil, belki daha fazla davranışsal olarak göstermeyi ifade eder.

Kur'an'da vahdaniyet ve sosyal adalet aynı paranın iki yüzü gibidir. Her biri organik olarak diğerini içine almaktadır. Nitekim; "*Hayır, doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Yoksula yemek vermeye (birbirinizi) teşvik etmiyorsunuz. Mirası helal haram demeden yiyorsunuz. Malı da pek çok seviyorsunuz.*" (69 Hakka 33-34, 89 Fecr 17-20) buyurulmaktadır. Yine Kur'an, cemiyet içerisinde yapılacak

bir çeşit yatırım mukabilinde refah vadederken, yatırımın beklenen getirisinden vazgeçme karşılığı dikkate alındığında insanın malını başkaları için feda ederken kendisinin fakirleşeceğini düşündüğü zaman şeytanın iğvalarına uyarak hüsrana düştüğünü ifade eder. Kur'an, namaz kılan fakat cemiyetin maddi refahına katkıda bulunmayan kimseyi iyi bir müslüman değil, bir nevi mürâi olarak görür. Kur'an kişisel fikir ve görüşlerin ifade aracı olarak gruplaşmaları yasaklamasa da birlikteliği bozacak şekilde kati hizipçiliği uygun görmez. Dolayısıyla siyasi gruplaşmalar toplumu bölmeyi hedef almayı birbirleriyle istişarede buldukları sürece kötü değerlerdir. Çevresel değerler üzerinde çatışma ve farklılık, toplumda temel bölünmelere giden çözümlere yol açmaz. Çatışma, değer ilişkilerinin temellerini sorguluyorsa olumlu, temel değerlere saldırıyorsa olumsuz işlev görür. Çatışma, gurubu güçlendirdiği oranda pozitif işlevsel, fakat yapıya karşı işlediği oranda negatif işlevsel olur.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat terkinin kendisi peygamberin sünnetine uyanlardan ziyade toplumun ana gövdesinin takip ettiği istikrarlı ve belirgin yola uyup, toplumun düzenini bozmayanlar olarak anlaşılmalıdır. Elbette bu temel ya da orta yol değişmez değildir. Ancak toplumun istikrar içerisinde değişimi ve toplumsal karmaşaya engel olma onun ana unsurudur. Ehl-i sünnetin ana niteliği aşırılıklar arasında bir orta yol bulmak ve toplumun tesanüdünü bozmamaktır.

Kur'an'ın temel hedeflerinden biri, insana derin sorumluluk duygusunu yerleştirmesidir. Kur'an kişisel düzeyde sorumluluk bilgisine sahip fertleri yetiştirmeyi hedef alır. Sorumluluk bilinci de toplumsal bir çerçevede ifadesini bulur. Çevresinde yokluk ve yoksulluk içinde debelenenler varken kimse kendi servetine mutlak hak iddia edemez, onu istediği gibi harcayamaz. Çünkü yoksulluk denizinde bolluk adaları oluşamaz. Zenginlerin toplumsal ihmalkarlığı, toplumların çöküşünün temel sebeplerindedir.

Kur'an'ın servetin dağıtımı hakkındaki emirleri iki prensibe icra edilebilir. Birinci prensip, gerek sermaye gerekse emek sahasında kimsenin kendi istihsal gücü ve kudretinden yani modern anlamda, sahip olduğu faktörlerin verimliliğinden daha çok veya daha az almaması gerekir. Kur'an bu konuda verdiklerinden daha çok alanları tehdit etmektedir (83 Mutaffifin 1-4). *"İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin"* (11 Hûd 85, 26 Şuara 83). *"Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin"* (2 Bakara 188). buyurmaktadır. Bu noktada toplu pazarlık mekanizmasını işletmeyen işverenin, emeğin hakkını verimlilik ölçüsünde teslim etmemesinden doğan huzursuzluk (sendikası, sigortasız, iş güvenliğinden yoksun vb.) veya günümüzde toplu pazarlık mekanizmasını bir güç kaynağı olarak kullanan işçi sendikalarının ve milli iradeyi demokratik yanıtma süreci içerisinde tekelci yaklaşımlara dönüştüren politikacıların popülizme araç olan (kit sendromu, ekonomik politik popülizm) çeşitli yöntemlerle işçilere verimlilik üzerinde ücret ödemelerinin doğurduğu iktisadi dengesizlikler bile yukarıdaki ayetler ışığında tartışmaya değerdir. Nitekim ülkemizin 2001 yılında ekonomik durgunluğu dikkate alınarak (milli gelir önemli oranda azalırken) ülkemizdeki ücretlere ilişkin bir mukayese yapıldığında ortalama memur maaşları 250 – 300 milyon lira iken, kamu kesimindeki sendikalı işçilerin aylıklarının 1 milyar civarında olması düşündürücüdür.

İkinci prensip ise “*Ta ki mallar yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın*” (59 Haşr 7) şeklindedir. Görülmektedir ki herkese hakkını verip onu asla kısmamak olan birinci prensip mana ve maksat itibariyle son derece kapsamlı bir prensiptir. Bu yaklaşım iktisadi alan başta olmak üzere bütün hakları ihlale karşı bir teminattır. İkinci prensip ise sosyal güvenliğin bir kanunudur.

İslâm, insanların dünyevi mallardan istifade edebilmelerini ve bu yolda ruhlarını bütün ihtiraslarından arındırılmasını sağlamayı amaçlarken serveti israf edenlere ve bu serveti kıskançlıkla ellerinde tutanlara karşı çıkmaktadır; “*Altın ve gümüşü biriktiren, onları Allah yolunda harcamayanlar var ya işte bunları acıklı bir azapla müjdele. Kıyamet gününde bu biriktirilen malların üzerleri cehennem ateşiyle kızdırılacak ve onlarla sahiplerinin alınları, yanları ve sırtları dağlanacak. Kendilerine “işte nefsiniz için biriktirdiğiniz budur. Haydi tadın bakalım biriktirdiklerinizin tadını” denilecek*” (9 Tevbe 34-35)

İslâm serveti biriktirip insanların ihtiyaçları için harcanmamasını ve yatırım yapılmamasını suç kabul eder. Bu olgu, az gelişmişlik çemberini kıramamanın dinamiklerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde spekülâtif kazanca imkan veren atıl servet, ekonomilerin durgunluk sebebi olup, toplumların önemli ölçüde refah kaybına yol açmaktadır. Beşeri ihtiyaçların üzerinde olan ferdi servetin yatırım aracılığıyla topluma iade edilmesini gerektiren krizler olabilir. Yani geniş anlamda istihdama imkan veren bir sürece ihtiyaç olabilir. Bu anlamda toplum bir bütün olarak kendi menfaatine olan hususlarda müdahale etme hakkına sahiptir. Bir defasında Hz. Muhammed (s.a.v.) bir savaş hazırlığı yaparken müslümanların kaynakları çok sınırlı olduğundan dolayısıdır ki ashap, ne kadar vermeleri gerektiğini sorduğunda Kur’an onlara; “*İhtiyaçlarından geri kalanı verin*” (2 Bakara 219) cevabını verir.

Teşekkür ederim.